

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ А. С. МАКАРЕНКА

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
ДО ПРОВЕДЕННЯ ВИРОБНИЧОЇ (ПЕДАГОГІЧНОЇ) ПРАКТИКИ У
ЗАКЛАДАХ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ
(ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ
ДРУГОГО РІВНЯ (МАГІСТЕРСЬКОГО) ВИЩОЇ ОСВІТИ
ЗА ОПІ СЕРЕДНЯ ОСВІТА
(ГЕОГРАФІЯ. БІОЛОГІЯ ТА ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ)

УДК 378.147.091.33-027:[91+57+613.9](072)

Друкується згідно з рішенням вченої ради
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
(протокол № 2 від 25 вересня 2023 р.)

Рецензенти:

Бабенко О.М. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри біології людини, хімії та методики навчання хімії Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка;

Цьома Н.С. – кандидат педагогічних наук, заступник директора Державного професійно-технічного навчального закладу «Сумський центр професійно-технічної освіти з дизайну та сфери послуг».

М54 Методичні вказівки до проведення виробничої (педагогічної) практики у закладах фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти для здобувачів освіти другого рівня (магістерського) вищої освіти за ОПП Середня освіта (Географія. Біологія та здоров'я людини) (Редакція друга, оновлена)/ укладачі О.Г. Корнус, О.М. Король., А.О. Корнус, О.С. Данильченко, О.М. Мащенко. Суми : СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2023. 36 с.

Методичні вказівки до проведення виробничої (педагогічної) практики у закладах фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти для здобувачів освіти за ОПП Середня освіта (Географія. Біологія та здоров'я людини) розраховані на студентів другого рівня (магістерського) вищої освіти. Містять основні завдання виробничої педагогічної практики, види діяльності та обов'язки магістрантів-практикантів, зміст і форми організації педпрактики, рекомендації для проведення позакласної роботи, форми, методи та критерії оцінювання магістрантів з виробничої (педагогічної) практики у закладах фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти, вимоги до звітної документації магістранта-практиканта.

Методичні вказівки укладені відповідно до «Положення про проведення практик у Сумському державному педагогічному університеті імені А.С. Макаренка» (ухвалено рішенням вченої ради СумДПУ імені А.С. Макаренка № 11 від 29.05.2023 р.).

© О.Г. Корнус, О.М. Король., А.О. Корнус,
О.С. Данильченко., О.М. Мащенко, 2023
© СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2023

ЗМІСТ

Вступ	4
Мета і завдання виробничої (педагогічної) практики у закладах фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти	4
Організація і зміст виробничої (педагогічної) практики у закладах фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти	6
Основні види діяльності магістрантів-практикантів	6
Зміст виробничої (педагогічної) практики у закладах фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти	7
Форми організації виробничої (педагогічної) практики у закладах фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти	9
Методичні рекомендації	12
Позакласна робота магістранта під час проходження виробничої (педагогічної) практики у закладах фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти	13
Критерії оцінювання магістрантів з виробничої (педагогічної) практики у закладах фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти	14
Вимоги до звітної документації магістранта-практиканта	18
Додатки	20

ВСТУП

Професійна підготовка майбутнього викладача, формування його педагогічних здібностей здійснюється в процесі освітньої діяльності, важливою частиною якої є виробнича (педагогічна) практика у закладах фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти (далі – у ЗФПО (ЗПТО)), яка забезпечує інтеграцію знань та їх застосування. Педагогічна практика посідає особливе місце у системі підготовки майбутніх викладачів географії та біології. Діяльність магістрантів у період виробничої практики є аналогом професійної діяльності викладача, вміщує в собі всі її види та функції.

Під час практики магістранти повинні ознайомитись з основними функціями педагогічної діяльності викладача географії та біології, спостерігати і аналізувати його діяльність на заняттях та у позаурочний час. Магістранти мають змогу реалізувати отримані під час освітнього процесу фахові та психолого-педагогічні знання і вміння. У них є можливість моделювати освітній процес, реалізовувати на практиці створені моделі та оцінювати їх ефективність.

Програма практики передбачає формування методологічної культури майбутніх викладача географії та біології, яка втілюється у володінні системою методів навчання, технологією передачі знань та рівнем сформованості вмінь контрольно-оцінювальної діяльності.

Виробнича (педагогічна) практика у ЗФПО (ЗПТО) має за кінцеву мету спрямувати магістрантів на творчий пошук та самовдосконалення на шляху до оволодіння високим рівнем професіоналізму.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ВИРОБНИЧОЇ (ПЕДАГОГІЧНОЇ) ПРАКТИКИ У ЗФПО (ЗПТО)

Мета виробничої (педагогічної) практики у ЗФПО (ЗПТО) на 2 курсі магістратури – через практичні дії опанувати теоретичним матеріалом з географії та біології, набути необхідних професійних навичок майбутнього викладача, оволодіти основними функціями педагогічної діяльності педагога та сформувати його професійні вміння.

Виробнича практика покликана навчити магістрантів застосовувати отримані знання в університеті зі спеціальних дисциплін на практиці.

Основні завдання виробничої (педагогічної) практики у ЗФПО (ЗПТО):

1. Поглибити і закріпити теоретичні знання з шкільних курсів географії та біології і методик їх навчання.
2. Навчити магістрантів спостерігати і аналізувати освітній процес у закладі освіти з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей.
3. Навчити магістрантів планувати різні типи занять з географії та біології.
4. Сформувати навички самостійної підготовки до проведення занять та позакласних заходів з географії та біології.
5. Підготувати магістрантів до проведення різнотипних занять із застосуванням ефективних методів і прийомів навчання.
6. Сформувати контрольню-оцінювальну діяльність викладача-фахівця.
7. Вдосконалювати вміння планувати освітній процес.
8. Формувати вміння проводити аналіз та самоаналіз занять географії та біології.
9. Розвивати інтерес до педагогічної професії, до вивчення магістрантами передових педагогічних технологій.
10. Сформувати у магістрантів-практикантів вміння проводити науково-дослідну роботу.

У процесі педагогічної практики у магістрантів повинні сформуватися **професійні вміння та навички:**

1. Навчати географії і біології з урахуванням останніх наукових досягнень;
2. Застосовувати новітні інформаційні технології у викладанні географії та біології у ЗФПО (ЗПТО);
3. Скласти календарно-тематичний та поурочний план;
4. Використовувати різноманітні методи та прийоми роботи зі здобувачами освіти на заняттях з географії та біології;
5. Навчитись аналізувати заняття викладачів та магістрантів-практикантів;
6. Вміло використовувати наочність на заняттях з географії та біології;
7. Робити навчальний матеріал доступним і цікавим для здобувачів освіти;
8. Скласти план позакласної роботи з географії та біології;
9. Формувати у здобувачів освіти моральні якості характеру, любов до рідного краю;
10. Удосконалювати рівень професійної підготовки.

ОРГАНІЗАЦІЯ І ЗМІСТ ВИРОБНИЧОЇ (ПЕДАГОГІЧНОЇ) ПРАКТИКИ У ЗФПО (ЗПТО)

Згідно навчального плану виробнича (педагогічна) практика у ЗФПО (ЗПТО) проходить на II курсі магістратури у I семестрі (тривалість практики – 3 тижні). Під час практики магістранти повинні відвідувати заняття, які проводяться викладачами та магістрантами-практикантами, проводити пробні та залікові заняття, виготовляти дидактичні матеріали та унаочнення, вести позакласну роботу з географії та біології. За результатами практики виставляється диференційований залік. По закінченню виробничої (педагогічної) практики у ЗФПО (ЗПТО) в університеті проводиться підсумкова конференція, на якій магістранти звітують про результати проходження практики, діляться своїми враженнями та висловлюють пропозиції щодо вдосконалення педагогічної практики.

ОСНОВНІ ВИДИ ДІЯЛЬНОСТІ МАГІСТРАНТІВ- ПРАКТИКАНТІВ

1. Ознайомлення зі закладом освіти, кабінетами географії та біології, обладнанням, технічними засобами та картографічними матеріалами.
2. Ознайомлення з документацією викладача географії та біології: календарно-тематичними планами, поурочними планами, класними журналами тощо.
3. Спостереження за методикою проведення занять географії та біології викладачами, знайомство з особливостями їх педагогічних технологій.
4. Складання індивідуального плану на період практики.
5. Робота з необхідною методичною літературою.
6. Підготовка до проведення занять з географії та біології (отримання консультацій від методистів та викладачів, написання планів-конспектів, виготовлення унаочнень, дидактичних матеріалів).
7. Проведення пробних занять з географії та біології з наступним самоаналізом.
8. Розробка сценарію позакласного заходу з географії та біології.

9. Самостійне написання планів-конспектів до занять з географії та біології.
10. Проведення залікових занять з географії та біології.
11. Проведення позакласного заходу з географії та біології.
12. Відвідування занять інших магістрантів-практикантів та участь у їх аналізі.
13. Оформлення та здача звітної документації.

ЗМІСТ ВИРОБНИЧОЇ (ПЕДАГОГІЧНОЇ) ПРАКТИКИ У ЗФПО (ЗПТО)

Педагогічна практика складається з:

- 1) організаційної роботи;
- 2) навчальної роботи;
- 3) науково-дослідної роботи;
- 4) позакласної роботи;
- 5) профорієнтаційна робота.

До змісту організаційної роботи магістранта-практиканта належать:

- 1) ознайомлення зі специфікою діяльності ЗФПО (ЗПТО) даного типу;
- 2) ознайомлення зі документацією, календарно-тематичним планом, планом роботи класного керівника.
- 3) вивчення групи, в якій магістрант буде проходити практику.

До змісту навчальної роботи магістранта-практиканта належать:

- 1) вивчення матеріалів кабінету географії, плану відкритих занять, методичні розробки;
- 2) складання індивідуального плану на період практики;
- 3) складання тематичного плану занять на основі планів викладачів;
- 4) планування окремих занять;
- 5) проведення занять із дотриманням психолого-педагогічних, методичних і гігієнічних вимог до заняття;
- 6) відвідування занять викладачів та магістрантів-практикантів;
- 7) проведення предметного й комплексного аналізу відвіданих занять;
- 8) здійснювати виховання здобувачів освіти на заняттях з географії та біології;

- 9) виготовлення наочних посібників, роздавального дидактичного матеріалу;
- 10) проведення додаткових занять із невстигаючими;
- 11) участь у роботі у підсумкових заходах із педагогічної практики;
- 12) складання звіту про проходження виробничої (педагогічної) практики у ЗФПО (ЗПТО).

До змісту науково-дослідної роботи магістранта-практиканта належать:

- 1) проведення тестування здобувачів освіти із метою виявлення рівня володіння знаннями з географії та біології;
- 2) вивчення наукової методичної літератури з метою удосконалення своєї роботи, теоретичного осмислення реального освітнього процесу;
- 3) виступи на методичних семінарах магістрантів-практикантів;
- 4) проведення спостережень з метою вивчення та узагальнення досвіду викладачів у викладанні географії та біології;
- 5) проведення досліджень, необхідних для написання кваліфікаційної роботи.

До змісту позакласної роботи магістранта-практиканта належать:

- 1) проведення консультацій з географії та біології;
- 2) вивчення системи роботи викладача географії та біології, спрямованої на формування у здобувачів освіти стійкого інтересу до предмету;
- 3) спостереження та аналіз окремих видів позакласної роботи, що проводять викладачі;
- 4) планування, підготовка та проведення запланованої позакласної роботи;
- 5) відвідування й аналіз позакласних заходів, які проводять магістранти;
- 6) допомога в обладнанні кабінетів географії та біології (виготовлення таблиць, схем, стендів, виготовлення дидактичних матеріалів тощо).

До форм позакласної роботи з географії та біології належать:

1. Змагання, конкурси та вікторини.
2. Походи та екскурсії.
3. Уявні мандрівки та подорожі.
4. Географічні ігри, естафети, квести.
5. Випуск газет та журналів.

До форм профорієнтаційної роботи магістранта-практиканта належать:

1) організація екскурсій здобувачів освіти на природничо-географічний факультет (геологічний музей, музей зоології) та до ННЦ «Ботанічний сад СумДПУ імені А.С. Макаренка»;

2) показ відеофільму та презентацій про Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка та природничо-географічний факультет;

3) поширення профорієнтаційного матеріалу здобувачам освіти (флаєри, календарики, рекламні буклети тощо);

4) проведення тематичних бесід профорієнтаційної тематики або організація зустрічі адміністрації факультету зі здобувачами освіти та їх батьками.

ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИРОБНИЧОЇ (ПЕДАГОГІЧНОЇ) ПРАКТИКИ У ЗФПО (ЗПТО)

Організацію, контроль та методичне керівництво виробничою (педагогічною) практикою здійснюють керівник практики, методисти з фаху.

Керівництво практикою здійснює викладач від кафедри загальної та регіональної географії, на якого покладено такі обов'язки.

Обов'язки керівника практики:

- ❑ складає робочу програму практичної підготовки;
- ❑ розробляє методичну документацію з питань практичної підготовки та надає допомогу викладачам-методистам;
- ❑ забезпечує організацію і проведення практичної підготовки зі спеціальності;
- ❑ узгоджує бази проходження практичної підготовки з завідувачем виробничою практикою Університету;
- ❑ згідно з угодами, укладеними між Університетом і базовими закладами та відношеннями щодо проведення практичної підготовки, проводить розподіл методистів та студентів-практикантів;
- ❑ готує проект наказу з практики;
- ❑ забезпечує організацію і проведення настановчих та підсумкових конференцій, захисту результатів практичної підготовки;

- ❑ ознайомлює здобувачів вищої освіти із завданням і змістом, звітністю і критеріями оцінювання результатів практичної підготовки;
- ❑ здійснює загальний контроль за виконанням здобувачами вищої освіти завдань практичної підготовки і правил внутрішнього трудового розпорядку, визначеного базою практичної підготовки;
- ❑ приймає залік із практики і виставляє підсумкову оцінку;
- ❑ вивчає й узагальнює досвід організації та проведення практичної підготовки;
- ❑ подає завідувачу навчальної та виробничої (педагогічної) практики у ЗФПО (ЗПТО) звіт про проведення практики з зауваженнями і пропозиціями щодо подальшого вдосконалення та організації її проведення.

Методист з фаху виконує таку роботу:

- бере участь у настановчій та підсумковій конференціях факультету. На настановчій конференції ознайомлює здобувачів вищої освіти із вимогами до організації практичної підготовки на окремій спеціальності, здійснює організаційну роботу зі студентами. На підсумковій конференції характеризує роботу своєї групи, досягнення і недоліки окремих здобувачів вищої освіти, узагальнює досвід практики;
- знайомить здобувачів вищої освіти із адміністрацією бази практичної підготовки, керівниками практики, здійснює їх розподіл, контролює відвідування, роботу та виконання студентами-практикантами правил внутрішнього трудового розпорядку базового закладу;
- проводить методичну роботу із здобувачами вищої освіти: затверджує індивідуальні плани, проводить консультації, перевіряє та оцінює конспекти, відвідує та обговорює не менш ніж три заняття;
- забезпечує контроль за проходженням практичної підготовки здобувачів вищої освіти групи;
- відповідає за своєчасну подачу здобувачами вищої освіти звітної документації керівнику практики;
- оцінює роботу здобувачів вищої освіти, виставляє оцінку в атестаційний лист;
- подає керівнику практики звіт за підсумками практики.

Орієнтовний план проведення настановчої конференції:

1. Виступ керівника практики про зміст, цілі та завдання виробничої (педагогічної) практики магістрантів природничо-географічного факультету.

2. Виступи методистів фахових кафедр природничо-географічного факультету.

3. Розподіл магістрантів на практику.

З метою контролю та на допомогу методистам один із магістрантів призначається старостою групи в конкретному освітньому закладі.

Староста групи магістрантів-практикантів зобов'язаний:

☐ у перший тиждень подати керівнику практики на кафедрі загальної та регіональної географії графік та розклад дзвоників і занять за схемою;

☐ прозвітувати в перші два дні про своєчасну явку магістрантів на бази практики;

☐ вести облік відвідування магістрантами-практикантами освітнього закладу;

☐ здійснювати постійний зв'язок із керівником практики та методистами в плані проведення відповідних консультацій.

Дні тижня	Магістрант, який проводить заняття	викладач	група	заняття	час проведення	номер каб.
понеділок						
вівторок						
середа						
четвер						
п'ятниця						
субота						

Обов'язки магістранта-практиканта:

☐ сумлінно й відповідально готуватися до проведення занять та позакласних заходів з географії та біології;

☐ подати звітну документацію з практики на перевірку протягом 10 днів після виробничої практики;

☐ звітувати про результати проходження виробничої (педагогічної) практики у ЗФПО (ЗПТО) на підсумковій конференції.

Магістрант-практикант має право:

□ отримувати всі необхідні консультації від своїх методистів та викладачів;

□ виносити пропозиції щодо вдосконалення організації та проведення практики.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Магістранти проходять виробничу (педагогічну) практику на базах ЗФПО (ЗПТО) м. Суми, а також у разі виробничої необхідності за умов погодження з адміністрацією ЗВО та дирекцією ЗФПО (ЗПТО) – за межами міста та області. Термін практики – 3 навчальних тижні. За кожним магістрантом закріплені методисти, в обов'язки яких входять надання методичної, фахової допомоги, контроль за станом педагогічної практики, питання виробничої дисципліни.

Для студентів, які планують проходити виробничу (педагогічну) практику на виїзді, необхідно для внесення у наказ про розподіл практикантів по ЗФПО (ЗПТО), завчасно подати керівнику практики лист-запрошення від директора освітнього закладу, у якому він буде проходити практику.

Упродовж педагогічної практики практиканти **зобов'язані** провести не менше **6 занять** з географії та **6 занять** з біології/ 5 занять з біології і **1 заняття** з основ здоров'я за чинними навчальними програмами, провести активну змістовну позакласну роботу з географії та біології, виконати обов'язки класного керівника. Кожен конспект заняття погоджується і затверджується викладачем-предметником, у разі відсутності розгорнутого плану-конспекту магістрант до проведення заняття не допускається. Робочий день триває від першого до останнього заняття за графіком роботи студентського колективу, за яким закріплений магістрант.

Обов'язковим є проведення позакласного заходу, на якому присутні викладач-предметник, методист з фаху, однокурсники. Кожне відвідане методистом заняття підлягає обов'язковому ґрунтовному науково-методичному аналізу. На останньому тижні педагогічної практики магістрант подає характеристику з місця її проходження, конспекти занять та позакласних заходів, затверджені та оцінені методистом з фаху та викладачами-предметниками. Про проходження виробничої (педагогічної) практики у ЗФПО (ЗПТО) магістрант звітує у формі заліку керівнику практики під час затвердження оцінки за виробничу (педагогічну) практику.

Обов'язки магістранта у період педагогічної практики:

- магістрант працює 45 години (1,5 кредити) на тиждень, із яких не більше 30 годин – безпосередня робота на базі практики в ЗФПО (ЗПТО), своєчасно виконує всю роботу, передбачену програмою практики;
- у процесі практики магістрант веде щоденник практики (Додаток Д) встановленого зразка, у якому фіксуються результати спостережень за колективом класу, дає аналіз своєї освітньої роботи. У щоденник вносяться відгуки методистів та викладачів, загальний відгук керівника практики про проходження магістрантом виробничої педагогічної практики;
- магістрант дотримується правил внутрішнього розпорядку роботи освітнього закладу, в якій він проходить виробничу (педагогічну) практику, розпорядження адміністрації закладу та керівника практики; у випадку невиконання вимог він може бути усунений від виконання практики;
- стосунки між магістрантом і викладачем повинні будуватися на основі поваги, такту, взаєморозуміння;
- в обов'язки старости магістрантської групи під час проходження практики входить: облік відвідування магістрантів, координаційний зв'язок між магістрантами та методистами;
- магістрант, усунений від проходження практики або робота якого визнана незадовільною, вважається таким, що не виконав навчальний план;
- магістрант здійснює профорієнтаційну роботу з проведенням екскурсії до університету, факультету з обов'язковою відміткою про це в характеристиці;
- оцінка за практику виставляється за підсумком педагогічної діяльності магістранта у залікову книжку в розділ «Педагогічна практика».

**ПОЗАКЛАСНА РОБОТА МАГІСТРАНТА ПІД ЧАС
ПРОХОДЖЕННЯ ВИРОБНИЧОЇ (ПЕДАГОГІЧНОЇ)
ПРАКТИКИ У ЗФПО (ЗПТО)**

Крім проведення занять зі своїх предметів, магістрант-практикант проводить позакласну роботу. Під час проходження виробничої (педагогічної) практики у ЗФПО (ЗПТО) магістрант має змогу випробувати себе в ролі класного

керівника, організовуючи здобувачів освіти свого класу до позакласної роботи з предмету.

Мета такої роботи полягає у виробленні інтересів здобувачів освіти до географії та біології як навчальних дисциплін, формуванні національної самосвідомості почуття людської гідності, відповідальності за долю і майбутнє України.

Під час педагогічної практики магістрант здійснює **профорієнтаційну роботу** з проведенням екскурсії до університету, музею з обов'язковою відміткою про це в характеристиці.

Схема розробки позакласних залікових заходів з географії, біології та основ здоров'я:

Титульний аркуш із зазначенням навчального закладу та підпорядкування, теми і форми заходу, відомостей про магістранта-практиканта, прізвища методистів.

Мета заходу.

Обладнання.

Час і місце проведення.

Зміст позакласного заходу.

Список використаної літератури.

Оцінка й відгук (стислий) викладача-предметника про науково-методичний рівень проведення заходу.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ МАГІСТРАНТІВ З ВИРОБНИЧОЇ (ПЕДАГОГІЧНОЇ) ПРАКТИКИ У ЗФПО (ЗПТО)

На останньому тижні практики проводиться підсумкова конференція, до якої готуються викладачі і магістранти. Її мета – проаналізувати та узагальнити результати практики, визначити успіхи та наголосити на недоліках у її підготовці та проведенні. Присутність магістрантів-практикантів та методистів є обов'язковою. У ході проведення підсумкової конференції порушуються проблеми, пов'язані з рівнем готовності магістрантів курсу виконувати професійні обов'язки викладача географії та біології.

На підсумкову конференцію кожна академічна група готує стіннівку або пост у соціальних мережах кафедри (Facebook, Instagram) про проведену профорієнтаційну роботу в ЗФПО (ЗПТО).

Для оцінювання пріоритетними є досягнення в таких видах діяльності:

- навчальна робота;
- позакласна робота зі спеціальності.

При оцінюванні також враховується:

- сумлінне виконання магістрантом вимог програми педагогічної практики, обов'язків магістранта-практиканта;
- дотримання магістрантом правил внутрішнього розпорядку освітнього закладу;
- відсутність зауважень дисциплінарного характеру;
- вчасне подання звітної документації з виробничої (педагогічної практики);
- участь у проведенні підсумкової конференції.

Критерії оцінювання магістрантів з виробничої (педагогічної) практики у ЗФПО (ЗПТО)

№	Вид діяльності	Кількість балів
1	– вчасно прибули до виробничої бази практики; – сумлінно виконували обов'язки практикантів; – робочий день практикантів у освітньому закладі тривав у межах 6 годин; – проводили заняття на високому науково-методичному рівні більшість занять оцінені на «відмінно»; – апробували раціональні форми роботи на заняттях з географії, біології та основ здоров'я, застосовували ефективні методи і прийоми роботи на заняттях; – у першій половині практики в присутності одного з методистів провели залікові позакласні заходи з географії, біології та основ здоров'я на високому організаційному та методичному рівні; – відвідали та обговорили виховні заходи інших практикантів; – займалися взаємовідвідуванням навчальних занять інших практикантів із наступним їхнім аналізом; – вивчили студентський колектив; – ознайомилися з досвідом роботи вчителів географії, біології та основ здоров'я; – надали допомогу ЗФПО (ЗПТО) в обладнанні кабінетів географії, біології та основ здоров'я; – якісно підготували та вчасно подали на перевірку звітну документацію з педпрактики; – на високому методичному рівні провели профорієнтаційну роботу.	90-100

2	– сумлінно виконували обов’язки практикантів; – одержали інструктаж на настановній конференції; – вчасно прибули до виробничої бази практики; – робочий день практиканта в освітньому закладі тривав близько 6 годин; – проводили заняття на високому та достатньому науково-методичному рівні; – більшість занять оцінені вчителями та методистами на «відмінно» і «добре»; – продемонстрували вміння працювати на заняттях з географії, біології та основ здоров’я; – намагалися використовувати раціональні форми роботи на заняттях з географії, біології та основ здоров’я; – застосовували різноманітні методи і прийоми роботи на заняттях з географії, біології та основ здоров’я; – у присутності одного з методистів провели залікові позакласні заходи з географії, біології та основ здоров’я; – відвідали та обговорили позакласні заходи інших практикантів; – займалися взаємовідвідуванням навчальних занять співкурсників із наступним їхнім аналізом; – вивчили студентський колектив; – ознайомилися з досвідом роботи вчителів-предметників навчального закладу; – на належному методичному рівні провели профорієнтаційну роботу; – мали незначні зауваження щодо якісного оформлення та подання на перевірку звітної документації з педпрактики.	85-89
3	– сумлінно виконували обов’язки практикантів; – одержали інструктаж на настановній конференції; – вчасно прибули до виробничої бази практики; – робочий день практиканта в освітньому закладі тривав близько 6 годин; – проводили заняття на достатньому науково-методичному рівні; – більшість занять оцінені вчителями та методистами на «добре»; – продемонстрували вміння працювати на заняттях з географії, біології та основ здоров’я; – у присутності одного з методистів провели залікові позакласні заходи з географії, біології / основ здоров’я; – відвідали та обговорили виховні заходи інших практикантів; – займалися взаємовідвідуванням навчальних занять співкурсників із наступним їхнім аналізом; – не провели на високому методичному рівні профорієнтаційну роботу; – мали зауваження щодо якісного оформлення та подання на перевірку звітної документації з виробничої практики.	75-84
4	– обов’язки практикантів виконували частково; – проводили заняття на достатньому або низькому науково-методичному рівні; – більшість занять оцінені вчителями та методистами на «добре» та «задовільно»; – продемонстрували недостатні вміння працювати на заняттях з географії, біології та основ здоров’я; – використовувалися лише окремі методи та прийоми навчання на заняттях з географії, біології та основ здоров’я;	65-74

	– провели залікові позакласні заходи з географії, біології / основ здоров'я на низькому організаційному рівні; – проігнорували взаємовідвідування; – не продемонстрували належного рівня сформованості професійно-педагогічних умінь; – мають суттєві зауваження щодо якісного оформлення та подання на перевірку звітної документації з виробничої (педагогічної) практики у ЗФПО (ЗПТО).	
5	– проводили заняття на низькому науково-методичному рівні; – присутність у навчальному закладі була епізодичною (у дні проведення занять); – більшість занять оцінені вчителями та методистами на «задовільно»; – користувалися обмеженою кількістю традиційних методів та прийомів навчання на заняттях з географії, біології та основ здоров'я; – провели залікові позакласні заходи з географії, біології / основ здоров'я на низькому організаційному рівні; – проігнорували взаємовідвідування; – недостатньо вивчили студентський колектив; – були відсутніми на настановній та підсумковій конференціях; – мають низький рівень сформованості професійно-педагогічних умінь; – мають зауваження щодо якісного оформлення звітної документації з виробничої практики; – невчасно подали на перевірку звітну документацію.	60-64
6	– не виконали необхідного обсягу завдань з виробничої педагогічної практики; – проведені заняття не відповідають вимогам до занять з географії, біології та основ здоров'я; – не провели залікові позакласні заходи з географії, біології / основ здоров'я; – допущені помилки в організації комунікативної діяльності здобувачів освіти; – мають суттєві зауваження щодо якісного оформлення звітної документації з виробничої практики.	35-59
7	Магістранти-практиканти: – не виконали програму виробничої практики. – не подали звітну документацію.	1-34

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
90-100	A	відмінно
82-89	B	добре
74-81	C	
64-73	D	задовільно
60-63	E	
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
1-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

ВИМОГИ ДО ЗВІТНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ МАГІСТРАНТА-ПРАКТИКАНТА

Оформлення звітної документації здійснюється до закінчення практики. На **останньому тижні** магістрант-практикант зобов'язаний подати документацію всім методистам, які оцінюють завдання, виконані під час проходження педагогічної практики, про що ставиться відмітка в атестаційний лист і **протягом перших 10 днів** після виробничої практики повинен захистити її результати. Для здобувачів вищої освіти заочної форми навчання подати звітну документацію у **3-денний** термін на початку наступної сесії.

Уся документація повинна бути магістрантами грамотно й охайно оформлена, складена в окрему папку з титульним листом (додаток А).

Перелік звітної документації керівнику практики:

☐ Звіт магістранта про проходження виробничої (педагогічної) практики у ЗФПО (ЗПТО) (додаток Б).

☐ Атестаційний лист (додаток В).

☐ План проведення занять з підписами викладача у вигляді таблиці.

№ п/п	Дата заняття	Тема заняття	Оцінка викладача	Підпис викладача	Коментар до заняття (за потреби)

☐ По **три** конспекти проведених занять з географії і біології / 2 з біології і та 1 з основ здоров'я з оцінкою та підписом викладача. Магістранти, що проходили виробничу (педагогічну) практику за межами м. Суми здають **всі конспекти занять** з географії, біології та з основ здоров'я з оцінками та підписом викладача.

☐ Розробка проведеного й оціненого викладачем залікового позакласного заходу з географії.

☐ Розробка проведеного й оціненого викладачем позакласного заходу з біології.

☐ Характеристика магістранта-практиканта з навчального закладу (зі штампом та печаткою), підписана директором, викладачем географії, викладачем біології (додаток Г).

2 Щоденник практики (з печатками та підписами, відгуками викладачів та методистів, оцінкою за виробничу (педагогічну) практику) (додаток Д).

Звіт підписується магістрантом і складається за орієнтовним планом:

1. Термін та місце проходження виробничої (педагогічної) практики у ЗФПО (ЗПТО).

2. Виконана навчальна робота (скільки занять було проведено, які з занять виявилися найбільш вдалими, які методи та прийоми було використано тощо, дається самоаналіз заняття та аналіз відвіданого заняття одногрупника чи викладача) (додаток Е).

3. Здійснена методична робота (описати про роботу в методичних кабінетах та лабораторіях, участь у нарадах методичних об'єднань викладачів-географів, допомога викладачу в оформленні кабінету тощо).

4. Проведений позакласний захід з географії та біології (прозвітувати в якій формі був проведений захід, здійснити його об'єктивний аналіз).

5. Виконана науково-дослідницька робота (в галузі методики навчання географії та методики навчання біології).

6. Звіт про проведену профорієнтаційну роботу.

7. Загальні особисті враження від виробничої (педагогічної) практики у ЗФПО (ЗПТО).

8. Власні пропозиції щодо підвищення ефективності проходження практики (розподіл магістрантів, виробничі бази практик, контроль за продовженням практики тощо).

ДОДАТКИ

Додаток А

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Природничо-географічний факультет
Кафедра загальної та регіональної географії

ЗВІТНА ДОКУМЕНТАЦІЯ

з виробничої (педагогічної) практики у ЗФПО (ЗПТО)
магістранта _____ курсу природничо-географічного факультету

(П.І.П. магістранта)

(місце проходження практики)

Керівник практики:
к.г.н., доц., зав. кафедри
загальної та регіональної географії
Корнус О.Г.

Підпис та оцінка

Суми – 202_

ЗВІТ ІЗ ВИРОБНИЧОЇ (ПЕДАГОГІЧНОЇ) ПРАКТИКИ У ЗФПО (ЗПТО)

Магістранта-практиканта

Курс, група природничо-географічного факультету Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

ЗФПО (ЗПТО)

Методист з географії

Методист з біології

Кількісні результати виробничої (педагогічної) практики у ЗФПО (ЗПТО):

а) кількість відвіданих занять викладачів; б) кількість відвіданих занять практикантів; в) кількість проведених занять з географії та біології; г) кількість проведених позакласних заходів з географії та біології; д) кількість відвіданих позакласних заходів з географії і біології.

Характеристика ходу початкового етапу виробничої (педагогічної) практики у ЗФПО (ЗПТО): (участь у настановчій конференції та бесіді з методистом; знайомство з керівництвом ЗФПО (ЗПТО) та викладачами; ознайомлення з планом роботи викладача географії і викладача біології; знайомство зі здобувачами).

Аналіз проведеної навчально-виховної роботи з географії та біології (або біології та основ здоров'я) (складання тематичного плану на період виробничої (педагогічної) практики у ЗФПО (ЗПТО); відвідування занять викладачів з географії, біології та основ здоров'я, загальна коротка характеристика занять; проведення занять в закріплених групах та під час замін, виготовлення наочних посібників та інших допоміжних матеріалів та їх, загальна коротка характеристика).

Аналіз проведеної позакласної роботи з географії: (загальна коротка характеристика відвіданих позакласних заходів з географії, проведених викладачами та магістрантами-практикантами; опис підготовки до проведення позакласного заходу тему "_____"; самоаналіз проведеного заходу).

Аналіз проведеної позакласної роботи з біології: (загальна коротка характеристика відвіданих позакласних заходів з біології, проведених

викладачами та магістрантами-практикантами; опис підготовки до проведення позакласного заходу тему "_____"; самоаналіз проведеного заходу).

Аналіз проведеної науково-дослідної роботи зі здобувачами освіти: (тема науково-дослідної роботи; вивчена література за темою; опис проведених спостережень/експериментів за темою дослідження; назва виступу на методичному семінарі, аналіз ходу семінару; теми відвіданих семінарів, характеристика теоретичної підготовленості та практичних результатів семінарів).

Звіт про проведenu профорієнтаційну роботу магістранта-практиканта (у якій формі проводилася профорієнтаційна робота, в яких класах тощо).

Загальна особистісна характеристика педагогічної практики (оцінка результативності практики в аспекті формування професійних умінь мотивації, зауваження та побажання щодо організації практики).

Дата

Підпис магістранта-практиканта

АТЕСТАЦІЙНИЙ ЛИСТ

виробничої (педагогічної) практики у ЗФПО (ЗПТО) магістранта _____
(П.І.П. повністю)

природничо-географічного факультету, спеціальності _____,
який проходив практику в _____
(вказати повну назву ЗФПО (ЗПТО) та її адресу, телефон)

у _____ класі, в період з _____ по _____.

№ п/п	Показники оцінювання	Відповідальна особа (П.І.Б. повністю)	Макс. балів до:	Набрані бали	Підпис
1.	Навчальна та позакласна робота з географії	Викладач з географії _____	20		
2.		Методист з географії _____	20		
3.	Навчальна та позакласна робота з біології та основ здоров'я	Викладач з біології та основ здоров'я _____	20		
4.		Методист з біології _____	20		
8	Профорієнтаційна робота	Методист з географії _____	10		
9.	Участь у настановчій та підсумковій конференції, оформлення звітної документації	Керівник практики _____	10		
10.	Підсумкова оцінка за виробничу (педагогічну) практику	Керівник практики _____	100		

Зразки характеристик

БЛАНК ЗФПО (ЗПТО)

ХАРАКТЕРИСТИКА

магістрантки-практикантки 2 курсу спеціальності 014 Середня освіта (Географія)
природничо-географічного факультету
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С.Макаренка

(П.І.Б. повністю)

_____ проходила виробничу (педагогічну) практику у **повна назва ЗФПО (ЗПТО)** в період з _____ 202_ р. по _____ 202_ р. у групі _____. За час практики магістрантка провела 6 занять з географії та 6 занять з біології (або з біології і 1 з основ здоров'я), 1 позакласний захід з географії та 1 позакласний захід з біології. Усі заняття та заходи заздалегідь сплановані, продумані, обговорені з викладачем.

_____ ознайомилася з особливостями організації освітнього процесу в ЗФПО (ЗПТО), внутрішнім розпорядком освітнього закладу, веденням ділової документації. Магістрантка має ґрунтовну теоретичну та методичну підготовку, достатні знання з предметів та методики їх викладання, знає шкільну програму з географії та біології та критерії оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти з предметів. Під час виробничої (педагогічної) практики _____ зарекомендувала себе ініціативною, наполегливою, працелюбною, здібною організаторкою студентського колективу, досягла належного рівня професіоналізму, педагогічної майстерності, загальної культури та творчості.

_____ при роботі використовувала різноманітні форми та методи викладання навчального матеріалу. Використовувалися ІЗН, роздатковий дидактичний матеріал, що враховував не тільки теми занять, а і рівень знань здобувачів освіти. Практикантці вдалося налагодити контакт з учнями та завоювати авторитет, що сприяло забезпеченню належного рівня дисципліни.

Практиканткою систематично проводилася виховна робота і на заняттях, і в позаурочний час. На високому рівні підготовлено та проведено позакласні заходи. З колективом викладачів у _____ склались конструктивні, доброзичливі стосунки. Вона виконувала доручення адміністрації ЗФПО (ЗПТО), проводила індивідуально-виховну роботу зі здобувачами освіти, брала активну участь у всіх позакласних заходах школи. Виробнича (педагогічна) практика у ЗФПО (ЗПТО) пройшла на належному методичному рівні та заслуговує на високу оцінку.

Директор

підпис

Ім'я та ПРІЗВИЩЕ

Печатка ЗФПО (ЗПТО)

Викладач географії

підпис

Ім'я та ПРІЗВИЩЕ

Викладач біології

підпис

Ім'я та ПРІЗВИЩЕ

ШТАМП ЗФПО (ЗПТО)

Характеристика
магістрантки-практикантки 2 курсу
спеціальності 014 Середня освіта (Географія)
природничо-географічного факультету
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С.Макаренка

(П.І.Б. повністю)

_____ проходила виробничу (педагогічну) практику
В назва закладу з _____ по _____ 202_ р. на посаді викладача географії та
викладача біології.

_____ старанно готувалася до кожного заняття, добре володіє
навчальним матеріалом, здійснювала міжпредметні зв'язки. На заняттях
старалася прищеплювати здобувачам освіти інтерес до навчання,
використовувала різні прийоми, які сприяли вивченню навчального матеріалу.
Вільно володіє методикою навчання географії та біології, вміло організовує до
сприйняття матеріалу здобувачами освіти, здійснює диференційований підхід до
здобувачів освіти, використовує різноманітні форми та методи навчання, добре
володіє методикою і критеріями дванадцятибального оцінювання досягнень
здобувачами освіти.

Під час занять підтримує дисципліну. Уміло керувала роботою
здобувачів освіти на занятті, доступно пояснювала, повторювала і закріплювала
вивчене.

Також необхідно підкреслити такі здібності студентки, як здатність до
самоаналізу, дисциплінованість. Варто відзначити високий рівень мотивації та
активної діяльності _____ для досягнення високих цілей. Виробнича
(педагогічна) практика у ЗФПО (ЗПТО) пройшла на належному методичному
рівні та заслуговує на високу оцінку.

Директор

підпис
Печатка ЗФПО (ЗПТО)

Ім'я та ПРІЗВИЩЕ

Викладач географії

підпис

Ім'я та ПРІЗВИЩЕ

Викладач біології

підпис

Ім'я та ПРІЗВИЩЕ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені А.С. МАКАРЕНКА

ЩОДЕННИК ПРАКТИКИ

_____ (вид і назва практики)

студента _____

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)

Інститут, факультет _____

Кафедра _____

Освітній рівень _____

Спеціальність _____

Додаткова спеціальність (спеціалізація) _____

_____ курс, група _____

Студент _____
(прізвище, ім'я, по батькові)

прибув на підприємство, організацію, установу

Печатка
підприємства, організації, установи „____” _____ 20__ року

(підпис) (посада, прізвище та ініціали відповідальної особи)

Вибув з підприємства, організації, установи

Печатка
Підприємства, організації, установи “____” _____ 20__ року

(підпис) (посада, прізвище та ініціали відповідальної особи)

Календарний графік проходження практики

[illegible]

Керівники практики:

Від вищого навчального закладу

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Від підприємства, організації, установи

(підпис)

(прізвище та ініціали)

[illegible]

[illegible]

Відгук і оцінка роботи студента на практиці

(назва підприємства, організації, установи)

Керівник практики від підприємства, організації, установи

(підпис)

Печатка

(прізвище та ініціали)

«_____» _____ 20__ року

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

**Висновок керівника практики від вищого навчального
закладу про проходження практики**

Дата складання заліку „_____” _____ 20__ року

Оцінка:

за національною шкалою _____
(літерами)

кількість балів _____
(цифрами і літерами)

за шкалою ECTS _____

Керівник практики від вищого навчального закладу

(підпис) (прізвище та ініціали)

Примітки:

1. Форму призначено для визначення завдань на практику, проведення поточних записів набутих вмінь при виконанні роботи, оцінки результатів практики. Заповнюється студентом особисто, крім розділів відгуку про роботу студента на практиці.
2. Формат бланка А5 (148×210 мм), брошура 8 сторінок разом з обкладинкою.

ПРИКЛАД АНАЛІЗУ ЗАНЯТТЯ

[Бобровський М.В., Горбачов С.І., Заплотинська О.О. Рекомендації до побудови внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладі загальної середньої освіти. – Київ, Державна служба якості освіти, 2020 - 240 с.]

Дата _____ Курс _____ ПІБ викладача _____

Кількість здобувачів освіти _____ Кількість студентів з ООП _____ Предмет _____

Тема: _____

Інструктаж з питань БЖД (за необхідністю): _____ (так/ні)

1. Під час проведення навчального заняття спостерігався розвиток і формування ключових компетентностей:

№	Ключова компетентність	0-3	Примітка
1.	Спілкування державною мовою		
2.	Спілкування іноземними мовами		
3.	Математична грамотність		
4.	Компетентності у галузі природничих наук		
5.	Екологічна компетентність		
6.	Інформаційно-комунікаційна компетентність		
7.	Навчання впродовж життя		
8.	Громадянська компетентність		
9.	Культурна компетентність		
10.	Ініціативність і підприємливість		

2. Робота здобувачів освіти під час проведення навчального заняття

- ☐ Всі здобувачі освіти працювали під час проведення навчального заняття із зацікавленням, співпрацювали між собою (3 бали)
- ☐ Більшість здобувачів освіти працювали під час заняття (2 бали)
- ☐ Усі студенти були пасивними під час проведення НЗ, не залучалися до роботи (1 бали)

3. Оцінювання діяльності студентів під час проведення навчального заняття.

№	Діяльність вчителя	0-3	Примітка
1.	Оцінює навчальні досягнення здобувачів освіти, спираючись на розроблені критерії		
2.	Оприлюднює критерії оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти		
3.	Надає учням час на обдумування відповіді		
4.	Супроводжує відповідь учня уточнюючими запитаннями		
5.	Забезпечує зворотний зв'язок щодо якості виконання/виконаного завдання		
6.	Спрямовує оцінювання навчальних досягнень на індивідуальний поступ здобувача освіти		
7.	Використовує методики самооцінювання і взаємооцінювання здобувачів освіти		
8.	Відзначає досягнення здобувачів освіти, підтримує у них бажання навчатися		
9.	Добирає домашнє завдання, спрямоване на оволодіння ключовими компетентностями, озвучує критерії його оцінювання		

4. Спрямованість навчального заняття на формування суспільних цінностей

№	Діяльність вчителя	0-3	Примітка
1.	Спрямовує зміст навчального матеріалу на виховання у здобувачів освіти: патріотизму, поваги до державної мови, культури, закону		
2.	Реалізує наскрізні змістові лінії		

3.	Розвиває у здобувачів освіти громадянську активність і відповідальність		
4.	Розвиває у студентів загальнолюдські цінності (соціальну емпатію, толерантність, інклюзивну культуру тощо)		
5.	Розвиває у здобувачів освіти навички співпраці та культуру командної роботи		

5. Використання інформаційно-комунікаційних технологій, обладнання, засобів навчання:

№	Діяльність вчителя	0-3	Примітка
1.	Використовує інформаційно-комунікаційні технології, що сприяють оволодінню здобувачами освіти ключовими компетентностями		
2.	Використовує електронні освітні ресурси		
3.	Використовує медіаресурси з навчальною метою		
4.	Використовує мережу Інтернет для пошуку навчальної інформації, виконання онлайн-завдань тощо		
5.	Використовує обладнання та засоби навчання для активізації навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти		

6. Комунікація з учнями

№	Діяльність вчителя	0-3	Примітка
1.	Співпрацює з учнями на засадах партнерства		
2.	Вислуховує та сприймає думки студентів, їх власну точку зору		
3.	Застосовує особистісно орієнтований підхід		
4.	Дотримується принципів академічної доброчесності		

7. Організація роботи з учнями з особливими освітніми потребами (у разі їх наявності)

№	Діяльність вчителя	0-3	Примітка
1.	Планує роботу під час проведення начального заняття із урахуванням індивідуальних потреб здобувачів освіти з ООП		
2.	Адаптує/модифікує зміст навчального матеріалу до індивідуальних освітніх можливостей здобувачів освіти з ООП		
3.	Використовує спеціально розроблені завдання та залучає до спільної роботи здобувачів освіти з ООП		
4.	Дотримується відповідного темпу заняття індивідуальним навчальним можливостям здобувачів освіти з ООП		
5.	Забезпечує корекційну спрямованість освітнього процесу		
6.	Конструктивно співпрацює з асистентом викладача/дитини		

8. Досягнення мети, реалізація завдань та очікуваних результатів навчального заняття, мотивація до навчання.

№	Діяльність вчителя	0-3	Примітка
1	Мета чітко простежується протягом навчального заняття, заняття спрямоване на розвиток ключових компетентностей, набуття життєвого досвіду, вміння його застосовувати в різних ситуаціях, здобувачі освіти вмотивовані до навчально-пізнавальної діяльності		

РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ:

Високий рівень: 90-120 балів

Достатній рівень: 60-99 балів

Середній рівень: 30-59 балів

Низький рівень: 1-29 балів

Аналіз заняття провела(ів):

Ознайомлений (на) _____:

Навчальне видання

**Методичні вказівки до проведення виробничої (педагогічної)
практики у закладах фахової передвищої та професійної (професійно-
технічної) освіти для здобувачів освіти другого рівня (магістерського)
вищої освіти за ОПП Середня освіта
(Географія. Біологія та здоров'я людини)**

Укладачі:

Корнус Олеся Григорівна – кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної та регіональної географії Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка;

Король Олена Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри загальної та регіональної географії Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

Корнус Анатолій Олександрович – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри загальної та регіональної географії Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка;

Данильченко Олена Сергіївна – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри загальної та регіональної географії Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

Мащенко Ольга Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри загальної та регіональної географії Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка;

Суми: СумДПУ, 2023 р.

Свідоцтво ДК № 231 від 02.11.2000 р.

Відповідальна за випуск **О. Ю. Кудріна**
Комп'ютерний набір та верстка **О. Г. Корнус**

Здано в набір 25.09.2023 р. Підписано до друку 25.09.2023 р. Формат 60x84/16.
Гарн. Times New Roman. Папір друк. Друк ризограф. Умовн. друк. арк. 2,09. Обл.-
вид. арк. 1,2. Тираж 50 прим.

СумДПУ імені А. С. Макаренка
40002, м. Суми, вул. Роменська, 87
Виготовлено на обладнанні СумДПУ імені А. С. Макаренка